

Citation:

A.J.F. Köbben, Levensbericht G.W. Locher, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1999, Amsterdam, pp. 13-20

Herdenking door A.J.F. Köbben

Gottfried Wilhelm Locher

23 maart 1908 – 3 december 1997

Gottfried Wilhelm Locher

Gottfried Wilhelm Locher werd geboren op 23 maart 1908 in het Brabantse dorp Waspik waar zijn vader predikant was van de kleine Nederlands Hervormde gemeente. Als zijn vader in 1916 beroepen wordt naar Leiden, vestigt deze zich met zijn gezin aan de Schelpenkade 50 aldaar. In dit huis is G.W. Locher zijn ganse lange leven – behoudens een betrekkelijk korte maar bewogen periode, waarover zo dadelijk meer – blijven wonen. Dit tekent hem: hij was bij uitstek een man van traditie, regelmaat en vaste gewoonten.

Na zijn gymnasiumtijd gaat hij geschiedenis studeren bij Johan Huizinga. In zijn tweede jaar volgt hij buiten de verplichte vakken om een college van de hoogleraar volkenkunde – ‘culturele antropologie’ zouden we nu zeggen – J.P.B. de Josselin de Jong over de mythe en zijn betekenis voor de samenleving. Dit onderwerp zal Locher zijn hele loopbaan blijven boeien. Na zijn candidaatsexamen geschiedenis gaat hij door met volkenkunde bij De Josselin de Jong, bij wie hij het doctoraal-examen aflegt en ook promoveert. Dit alles *cum laude* en met bekwame spoed: als hij zijn proefschrift verdedigt is hij pas 24 jaar oud.¹

Zijn verandering van studierichting betekende niet dat hij de geschiedenis als wetenschap ontrouw werd. Toen niet en later niet. Zijn ideaal was en is altijd gebleven een afgewogen combinatie van antropologie en geschiedbeoefening. Op dit punt bespeurde hij verwantschap met Huizinga, over wie hij uitvoerig en bewonderend geschreven heeft. Een boek als *Homo Ludens*, zegt hij, had naar opzet en uitvoering evengoed door een antropoloog geschreven kunnen zijn. Trouwens, hij – Huizinga – kende het werk van de grondlegger van de antropologie, Edward B. Tylor, besprak het op zijn colleges en ontleende er zijn begrip van cultuur aan. Verder had Huizinga, juist als historicus, grote waardering voor het beroemde etnografische werk van Malinowski over de Trobrianders. Het was ook Huizinga, zo vertelt Locher erbij, met de liefde voor het tekenende detail die hem eigen was, die het initiatief nam om Malinowski lid te maken van onze Akademie. Niet De Josselin de Jong, van wie je dat toch eerder zou verwachten.²

Lochers promotie vindt plaats in 1932, midden in de tijd van de grote depressie. Zoals meer begaafde jonge academici in die jaren kan hij geen betaalde functie op zijn niveau vinden. Hij mag volontair worden aan het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden. Die periode duurt overigens niet lang. In 1934 krijgt hij een betaalde functie bij het museum *Prins Hendrik* in Rotterdam, waarna hij in 1937 als conservator terugkeert naar het Leidse museum.

¹ The serpent in Kwakiutl religion. Diss. RUL Leiden: E. J. Brill 1932.

² ‘Huizinga and Cultural Anthropology’, in G. W. Locher, *Transformation and Tradition; and other essays*. Den Haag: Martinus Nijhoff 1978, p. 11-31. Zie ook: ‘The Anthropologist Lévi-Strauss and the Problem of History’, in idem p. 135-150, aldaar p. 141.

In die jaren dertig verandert het beroepsbeeld van de antropoloog, vooral door toedoen van de reeds genoemde Malinowski. Wie als jonge beoefenaar van het vak voortaan mee wilde tellen – en meetellen wilde Locher zeker – moest niet alleen theoretisch goed onderlegd zijn, maar ook zelf veldwerk verricht hebben. Fondsen waren daarvoor evenwel nauwelijks beschikbaar. Locher neemt zich voor een tribale samenleving te gaan onderzoeken met bijzondere aandacht voor haar mythen. Hij vindt zijn werkgever bereid hem een jaar betaald verlof te verlenen en besluit reis- en verblijfkosten in 's hemelsnaam maar voor eigen rekening te nemen. Als onderzoeksgebied kiest hij het eiland Timor. Die keuze berust deels op praktische en persoonlijke gronden: in Koepang, de hoofdplaats van Nederlands Timor, is zijn jongere broer werkzaam in dienst van de Protestantse kerk. Deze kan hem onderdak verschaffen en ook verder hand- en spandiensten verlenen. Locher, moet ik hierbij aantekenen, had een bijzondere band met zijn broers en zusters. Hij is ongehuwd gebleven en zocht bij hen genegenheid, gezelligheid, geborgenheid en steun, die hem ook royaal verleend werden.

Op 22 maart 1940 arriveert hij op Timor. Daar wijdt hij zich aan zijn onderzoek tot de dag na Pearl Harbour, 8 december 1941, op welke datum hij in militaire dienst wordt geroepen. In de nacht van 19 op 20 februari 1942 voeren de Japanners een landing uit op de westkust van Timor bij Koepang. Locher en de zijnen weten op het nippertje aan omsingeling te ontkomen en voegen zich in het binnenland bij andere militairen. Samen weten zij zich daar maandenlang te handhaven. Op zekere dag besluiten zij zich in twee groepen te splitsen. Degenen die tot de eerste groep behoren, vinden allen een ellendige dood. De anderen, waaronder Locher, slagen er uiteindelijk in de kust te bereiken. Daar zijn zij in de nacht van 10 op 11 december 1942 opgehaald door een Nederlandse torpedootjager en overgebracht naar Australië. Zoals Locher later zou zeggen: 'Dat ik het allemaal overleefd heb, was puur geluk.'

Over deze gruwelijke ervaringen is hij altijd heel zwijgzaam geweest. Alleen in zijn familiekring liet hij er, na aandringen, wel eens iets over los. Pas in 1986 heeft hij, op verzoek van Lou de Jong, er heel summier en in de soberst denkbare bewoordingen schriftelijk verslag van gedaan.

Eenmaal in Australië wordt hij toegevoegd aan de Netherlands Forces Intelligence Service (Nefis). Al spoedig wordt hij tevens docent aan de daar inderhaast opgezette opleiding voor Nederlands-Indische bestuursambtenaren. Er vinden binnen de kring van docenten en studenten heftige discussies plaats over de te verwachten politieke ontwikkelingen in het 'Indië' van na de oorlog. Niemand voorziet een spoedige onafhankelijkheid, ook Locher niet, die in dit gezelschap nochtans tot de progressieven behoort.

In september 1945 vaart hij met een detachement militairen naar Koepang om aldaar het Nederlands gezag te herstellen. Op zijn uitdrukkelijk verzoek vervult hij

daarbij geen leidende rol, tenminste formeel niet, maar treedt hij er op als 'ethno-sociologisch adviseur', een feitelijk door hemzelf *ad hoc* gecreëerde functie.

In Koepang moet hij constateren dat alle aantekeningen van 16 maanden geduldig veldwerk die hij daar had achtergelaten, verbrand zijn. De grootste ramp in professioneel opzicht die een antropoloog overkomen kan. Maar Locher heeft daar altijd opmerkelijk luchtig over gedaan: 'Ik had meer dan honderd mythen verzameld, nu hoefde ik die tenminste niet allemaal te verwerken in een boek.' Gekscherend gezegd natuurlijk, maar toch ook een uitspraak die van zelfkennis getuigt. Naar temperament was hij veeleer studeerkamergeleerde dan veldwerker. Hij heeft nadien ook nooit meer veldwerk verricht. Hij was er ook de man niet naar om lijvige monografieën te schrijven. Zijn kracht zocht hij veeleer in breed opgezette, essay-achtige beschouwingen die van ruime belezenheid getuigen.

Iemand zou kunnen opmerken: is zo'n onderzoek als Locher deed, nota bene in 1940 en 1941, niet een vorm van escapisme, zoals we wel vaker bij antropologen zien? Terwijl de wereld in brand stond, ging hij in een verre uithoek mythische verhalen verzamelen! Locher zou zich tegen deze voorstelling van zaken krachtig gekeerd hebben. Mij dunkt terecht.

Onder een mythe verstaat hij een overlevering die de positie en de privileges rechtvaardigt en bekrachtigt van een groep in de samenleving. Dat kan een heel volk zijn, maar evengoed een kaste, stand of klasse, of zoals op Timor, een vorstelijke dynastie. Of zo'n mythe waarheid bevat doet, zegt Locher, voor mijn definitie niet ter zake, evenmin de vraag of de gebeurtenissen die in de mythe verhaald worden zich, wetenschappelijk gezien, kunnen hebben voorgedaan. Het gaat erom of ze geloofd worden. Juist in een tijd van oorlog, waarin mythen bij alle partijen een zo belangrijke rol spelen – denk voor Nazi-Duitsland aan de mythe van het superieure Arische ras – is het van belang te laten zien dat het daarbij gaat om een verschijnsel van alle tijden en van alle culturen, hoezeer zij naar inhoud en strekking ook mogen verschillen. Men veronderstelt vaak dat mythische verhalen eeuwenoud en onveranderlijk zijn. Maar Locher laat zien dat zich daarin, al naar gelang de wisselende machtsverhoudingen, subtiele verschuivingen voordoen: toevoegingen, weglatingen, reïnterpretaties. Kortom, alles wat het politieke belang van hun dragers kan dienen. De enkele voorbeelden uit de Timorese samenleving die hij daarvan opvoert, uit zijn herinnering opgetekend, doen vermoeden dat bij die brand in Koepang toch waarlijk veel interessants verloren is gegaan.³

Terug in Nederland, in 1946, wordt Locher weldra directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Hij weet het bezit van het museum met vele waardevolle stukken te verrijken door een uitgekiend aankoopbeleid. Daarbij geven esthetische

³ 'Myth in a Changing World', in idem p. 63-88, aldaar p. 64-71.

criteria vaak de doorslag. Zijn uitgebreide kennis van kunst in allerlei vormen en culturen komt hem daarbij uitstekend van pas.

In 1954 wordt hij benoemd tot hoogleraar aan de Leidse universiteit, eerst in deeltijd maar al spoedig voor de volle werktijd. Zijn leeropdracht is zeer ruim, ja wereldomspannend: *culturele antropologie...de algemene sociologie van de niet-westerse volken*. Als docent komt hij het beste tot zijn recht in kleinere groepen. In een recent verschenen boek haalt een auteur herinneringen op aan haar geschiedenisstudie indertijd in Leiden. Zij schrijft: 'Toen ik mijn kandidaats had gehaald... ging ik meer dan ooit colleges volgen bij niet-westerse sociologie. G.W. Locher barst van de ideeën. Hij is bezig met de Frankfurter Schule en de rol van de intelligentsia. Ademloos kom ik van die colleges thuis. Ik hoef ze niet te lopen, maar doe het met plezier.' Dat van die ideeën is zeker waar. De eerlijkheid gebiedt erbij te zeggen dat in Lochers *discours* de ideeën wel eens zodanig over elkaar buitelden dat zij voor een eenvoudige van geest als ondergetekende niet meer geheel te doorgronden waren.

Locher was trots op zijn universiteit en op wat wel heet 'de Leidse richting in de antropologie'.⁴ Die richting is verwant aan het structuralisme van Lévi-Strauss. Deze laatste heeft, tot groot genoegen van Locher, wel eens gesproken over 'mes précurseurs hollandais'. Geen navolgers, nee voorlopers! Overigens heeft hij het structuralisme op zijn wijze uitgebouwd tot wat hij noemde een *dialectisch structuralisme*, waarin hij het gedachtengoed van zulke uiteenlopende denkers als Augustinus, Karl Marx en Lévi-Strauss tezamen bracht.⁵

Locher was, zoals iemand heeft geschreven, 'een groot strateeg van de Leidse antropologie'. Hij wist haar belangen zelfs zo goed te behartigen dat het soms weerstanden wekte bij vakgenoten elders. Een Utrechtse collega voegde hem eens toe, half geamuseerd, half geïrriteerd: 'Locher, ik geloof, voor Leiden zou jij een moord doen'. Hij antwoordde in volle ernst: 'Een moord?... nou nee.'

Ook intern was hij een behendig en vasthoudend bestuurder, zoals vooral bleek in de periode van de contestatie in de jaren '60. Ik citeer: 'Tijdens de studententroevelen van 1968, op vergaderingen die gemakkelijk tot drie uur 's nachts konden duren, gaf hij onvermoeibaar *acte de présence*. Het verhaal gaat dat zo'n 25 diep ontmoedigde radikalinski's toen maar zijn overgestapt naar westerse sociologie. Hoe het met die opleiding is afgelopen is bekend. Misschien hebben we het dus aan Locher te danken dat onze vakgroep nog bestaat.' Een mooie anecdote, dat zeker, maar een die alle kenmerken draagt van een mythe in Locherse zin.

⁴ Zie o.a. 'De Ethnologie van de Jaren Dertig: het Leidse perspectief', in F. Bovenkerk e.a. (red.) *Toen en Thans; de sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*. Baarn: Ambo 1978, p. 80-94.

⁵ *Dialectisch Structuralisme*. Mededelingen Letterkunde, Nieuwe Reeks, Amsterdam 1973, p. 397-418.

In 1969 wordt hij benoemd tot lid van deze Akademie. Hij was daarmee zeer ingenomen en was tot op hoge leeftijd een vaste bezoeker van de maandagse vergaderingen. Hij vond, als je kon, moest je komen. Mij heeft hij tenminste eens mild berispt omdat ik naar zijn smaak te vaak verzuimde.

In 1973 neemt hij ontslag als hoogleraar. Voortijdig, immers als hoogleraar kon je toen nog aanblijven tot je zeventigste. Hij had het gevoel dat bestuurlijke beslommeringen hem teveel van de wetenschap afhielden. En de tijd, zo dacht hij, drong, want ettelijke leden van zijn familie waren betrekkelijk jong aan een hartaanval overleden.

Voor zijn emeritaat had hij grootse plannen. Zo wilde hij een alomvattend boek schrijven over de sociologie van de kunst, met hoofdstukken gewijd aan uiteenlopende cultuurkringen. Daarvan is, op enkele fragmenten na,⁶ niets gekomen. Wellicht was hier, als zo vaak, het betere de vijand van het goede.

Welke indruk maakte de persoon van Locher op zijn omgeving: studenten, promovendi, medewerkers, collega's? Het zal niemand die zich wel eens gewaagd heeft aan het biografisch handwerk, verbazen dat die indrukken sterk uiteenlopen. Slechts over enkele eigenschappen bestaat een *communis opinio*. Hij was vormelijk, jawel! Ik herinner mij, het zal omstreeks 1960 geweest zijn, een redactievergadering, na afloop waarvan wij tweeën een aangenaam collegiaal gesprek hadden. Wij tutoyeerden elkaar al enkele jaren. Plotseling zei hij: 'Ik wil je voorstellen... zullen we elkaar voortaan bij de voornaam noemen... ik heet Godfried.' Verder was hij gedisciplineerd, ook dat zullen weinigen bestrijden. Hij hield van een goed glas. Eens, na een nachtelijke discussie met veel wijn, wist hij zich de dag erop niet meer goed te herinneren welke argumenten er over tafel gegaan waren. Op stel en sprong besloot hij dat het uit moest zijn met de drank, en aan die beslissing heeft hij zich de rest van zijn leven strikt gehouden.

Maar nu voor het overige. Sommigen noemen hem afstandelijk, hooghartig, autoritair. Anderen bestrijden dat en gebruiken termen als beminnelijk, toegankelijk, meelevend, iemand die altijd ruim de tijd nam voor een gesprek over een persoonlijk of wetenschappelijk probleem. Misschien paternalistisch, maar dan in de beste betekenis van dat woord. Als promotor, zo beweert de een, was hij lastig, iemand die op alle slakken zout legde; dat zou de reden zijn dat betrekkelijk

⁶ 'Changing Interpretations in the Study of Art and Culture; the need for a plural approach', in P. ter Keurs & D. Smidt (red.), *The Language of Things*. Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde Leiden 1990, p. 25-36. Voorts: 'Image, "Communal House" and Word in Relation to some Important Changes in the Visual Art of Europe', in H. Oberman e.a. (red.): *Reformiertes Erbe. Festschrift für Gottfried W. Locher zu seinem 80. Geburtstag*. Zwingliana zonder plaats 1993, p. 195-207 (samen met J.L. Locher).

weinigen bij hem zijn gepromoveerd. Maar de ander prijst hem als betrokken, behulpzaam, inspirerend.

Locher was een typisch Nederlandse intellectueel. Toch had hij, zoals zijn voornamen doen vermoeden, een gedeeltelijk niet-Nederlandse achtergrond. Zijn vaders vader was een Zwitser, getrouwd overigens met een Nederlandse, die in 1871 naar Nederland is gekomen om hier het evangelie te verkondigen. Zijn vader is nog net in Zwitserland geboren, maar heeft verder praktisch zijn hele leven in Nederland doorgebracht. Locher heeft de banden met zijn Zwitserse familie altijd nauwgezet aangehouden. Zijn laatste substantiële publicatie, in 1993, was een bijdrage aan het *Festschrift* voor een Zwitserse neef van hem, ter gelegenheid van diens tachtigste verjaardag.⁷ Eveneens een Gottfried Wilhelm Locher, ook professor doctor, maar dan in de theologie. Tussen deze laatste bijdrage van 'onze' G.W. Locher en zijn eerstelingen, vier boekbesprekingen in een studentenblad, liggen 63 jaren.⁸

Dank aan R.T.J. Buve, P. van Emst, B.F. Galjart, C.J. Lammers, J.L. Locher, J.W. Schoorl, H.F. Vermeulen en G.D. van Wengen.

⁷ Zie noot 6.

⁸ Een uitgebreidere bibliografie van Lochers oeuvre verschijnt in de *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde*, jaargang 154 (1998).

